

Jelena Milinković, Žarka Svirčev (ur.), *Ženski pokret (1920–1938): Zbornik radova*, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2021, 599 str.

Zbornik radova *Ženski pokret (1920–1938)* rezultat je rada međunarodnog znanstvenog skupa *Časopis Ženski pokret (1920–1938)*, održanog na Institutu za književnost i umetnost u Beogradu u periodu od 6. do 9. listopada 2020. godine. Riječ je, dakle, o zborniku koji objedinjuje i predstavlja rezultate znanstvenih istraživanja iz rodne perspektive, fokusirajući se primarno na časopis *Ženski pokret*, glavnu feminističku medijsku platformu u međuratnom periodu u Jugoslaviji. Njegov sadržaj čine: *Uvodna riječ*, *Biografije autorki*, *Izvodi iz recenzija*, *Indeks imena*, *Indeks periodike* te devet zasebnih poglavlja koja objedinjuju trideset i tri rada. Kroz analizu časopisa *Ženski pokret* autorice su istražile i predstavile širok spektar društveno-političkih, ekonomskih i kulturnih tema, osvrćući se ne samo na prostor Jugoslavije već i na prostor većeg dijela Europe.

U okviru prvog poglavlja pod nazivom *Društveno političke linije delovanja* predstavljena su tri rada. U prvom radu “Međuratni liberalni feminizam: Narodni ženski savez i odnos humanitarnog i socijalnog pitanja u dvadesetim godinama 20. veka” autorica Isidora Grubački bavi se pitanjem (dis)kontinuiteta u radu Narodnog ženskog saveza s jedne strane, a s druge pitanjem odnosa humanitarnog i socijalnog rada u kontekstu povijesti međuratnog liberalnog pokreta. U pogledu odnosa humanitarnog i socijalnog rada posebna je pažnja u tekstu posvećena stavovima Alojzije Štebi i Milene Atanacković. Autorica iznosi tvrdnju da je dihotomija humanitarnog i socijalnog rada korespondirala s dihotomijom humanitarnog i feminističkog, te zaključuje da je jedna struja međuratnog liberalnog feminizma uz koncept feminizma usko povezivala zahtjeve sa socijalnom pravdom i društvenim reformama, kao i dužnost prema državi, javni rad, te politička

prava žena. Djelovanjem Ženske stranke bavi se rad autorice Kristine Jorgić Stepanović pod nazivom “Ženska stranka – (ne)prijatelj Ženskog pokreta”. Riječ je, naime, o prvoj političkoj organizaciji žena u Kraljevini SHS osnovanoj 1927. godine, a u samom radu prati se razmimoilaženje između Ženske stranke i Ženskog pokreta i konačno ukidanje stranke 1929. godine. Autorica zaključuje da je Ženska stranka predstavljala jedno od najvećih političkih dostignuća feminizma međuratne Jugoslavije. Treći i posljednji rad u ovom poglavlju autorice Francesce Rolandi nosi naslov “Women’s organizing in a contested bordeland: the case of pro-Yugoslav associations in Sušak and Fiume in the interwar period”. U radu se prate aktivnosti i djelovanje Jugoslavenske ženske demokratske udruge i Kruga srpskih sestara na području Suška i Fiume, te kako je pitanje feminizma utjecalo na njihov rad. Dakle, kroz prvo poglavlje predstavljena je analiza uloge feminizma u međuratnoj Jugoslaviji, bazirana na dinamici između humanitarnog i socijalnog rada, odnosno ženskog angažmana u njima. Pokazano je kako su se različite političke struje unutar feminizma s jedne strane sukobljavale, a s druge pak usklađivale s društvenim reformama i pravima žena.

Drugo poglavlje naslovljeno *Uredničke i jezičke politike* također čine tri rada. Rad “Katarina Bogdanović i Mileva Milojević kao urednice i saradnice jugoslavenskog feminističkog časopisa *Ženski pokret* (1920–1938)” Zorane Simić prvi je u nizu. Naime, u radu je predstavljena (re)konstrukcija intelektualnih, profesionalnih i privatnih biobibliografija Katarine Bogdanović i Mileve Milojević, a uži fokus je na njihovom uredničkom i suradničkom doprinosu časopisu *Ženski pokret*. O značaju Alojzije Štebi piše Irena Selišnik u radu “Alojzija Štebi in jugoslovanski feminizem ter *Ženski pokret*”, pri čemu se posebno osvrće na njezinu teorijsku feminističku misao u *Ženskom pokretu*. Posljednji rad u ovom poglavlju, autorice Margarete Bašaragin, posvećen je uporabi rodno osjetljivog jezika (ROJ). Ona je u radu “Upotreba rodno osjetljivog jezika u feminističkom časopisu *Ženski pokret*” istražila, analizirala i kritički procjenjivala kako se pisalo o ženama početkom prošlog stoljeća i to u situacijama kada žene govore o sebi, obraćaju se čitateljima ili pak kada govore o drugim ženama. Na osnovu

istraživanja zaključila je da feministkinje (autorice tekstova) dosljedno koriste rodno osjetljivi jezik samo kada govore o drugim feministkinjama ili ženama općenito. U cjelini gledano, u drugom poglavlju predstavljena je urednička i jezička politika u časopisu *Ženski pokret*, gdje je temeljito analiziran intelektualni i profesionalni doprinos urednica časopisa, značaj teorijskog rada pojedinih feministkinja, kao i upotreba rodno osjetljivog jezika u tekstovima. Njime se nudi uvid u način na koji su uredničke odluke i jezičke politike oblikovale feministički diskurs u međuratnoj Jugoslaviji.

Idejna (ideološka) težišta i raslojavanja naslov je trećeg poglavlja ovog Zbornika i čine ga četiri rada. Rad “Drage sestre Jugoslavenke...: Iluzije o transnacionalizmu Male ženske antante na stranicama *Ženskog pokreta*” autorice Marijane Kardum ima za cilj istražiti djelovanje Male ženske antante (MŽA), međuratnog ženskog saveza Čehoslovačke, Grčke, Jugoslavije, Poljske i Rumunjske, te tumačiti ključne ideje koje je demokratski “Zapad” prenosio, odnosno prevodio u jugoslavenski kontekst narodnog jedinstva. Ivana Pantelić je u svom radu “‘Obrazovanje za mir’. Pacifistički sadržaji u časopisima *Ženski pokret*, *Jugoslavenska žena* i *Žena danas*” nastojala pomoću analize žanrovskih sličnosti i razlika u ovim časopisima predstaviti uređivačke politike kada je tema mira i nenasilja u pitanju. Na osnovu toga zaključuje da su urednice i suradnice *Ženskog pokreta* svoje čitatelje i čitateljice upozoravale na sva događanja u svijetu, a osobito na pojavu fašizma i nacizma kao najvećih prijetnji miru. Treći rad u poglavlju djelo je Žarke Svirčev i bavi se temom seksualnosti. Sam rad “Politike seksualnosti *Ženskog pokreta*” autorica je zamislila kao prilog intelektualnoj povijesti žena u 20. stoljeću, osobito u okviru historiografije seksologije, konkretno se osvrćući na značaj Julke Hlapec Đorđević, koja je tvrdila da “putem svog oslobođenja, žena mora ići sama bez pratnje i preporuke”. Posljednji rad u ovom poglavlju bavi se pitanjem bolesti i zdravlja, a napisala ga je Stanislava Barać. Ona je u radu pod nazivom “Tema bolesti i zdravlja u *Ženskom pokretu* (1920–1938) i aktuelnoj ženskoj prozi” nastojala pokazati kako je *Ženski pokret* imao za cilj suzbijanje bolesti i unapređenje zdravlja žena i djece, ali i unapređenje rada zdravstvenih institucija. Trećim

poglavljem dat je, dakle, uvid u različite ideološke i tematske pristupe ženskog pokreta kroz radove koji doprinose razumijevanju načina na koji su se ideje o miru, rodnoj jednakosti i zdravlju formirale, a zatim i dodatno razvijale na jugoslavenskom prostoru. Naglasak je stavljen na žensko samostalno djelovanje i kritičko sagledavanje političkih i društvenih izazova toga vremena, ali je riječ o pitanju koje je i danas vrlo aktuelno, ne samo na Balkanu već i šire.

Temi prostitucije u časopisu *Ženski pokret* posvećeno je četvrto poglavlje, koje se sastoji od četiri rada. Prvi u nizu je rad Leje Vujošević pod nazivom “Prostitucija – ‘najfeminističnija tema’ u časopisu *Ženski pokret*”, gdje je autorica nastojala pokazati kako je tema prostitucije u *Ženskom pokretu* obrađivana ne kao marginalna, već kao društveno relevantna tema. Na nešto drukčiji način pitanjem prostitucije bavila se i Ana Rajković u radu “Prostitucija kao odraz socijalnog stanja žena i njezina analiza (1920.–1934.)”. Naime, ona je nastojala pokazati na koji način se prostitucija kao društveni fenomen analizirala u časopisu *Ženski pokret*. Autorica Jelena Seferović u radu “Analiza prezentacije i interpretacije prostitucije i prostituiranih žena u časopisu *Ženski pokret*” teži rekonstruirati strategije oblikovanja pozitivnih i negativnih predstava o prostituciji i prostituiranim ženama. S druge strane, rad Sonje Veselinović “Načini predstavljanja prostitutke u časopisu *Ženski pokret* i literarni kontekst” analizira nastojanje da se prostitucija i prostituirane žene predstave u društvenom kontekstu i iz perspektive žrtve i tragičnog života. Svaki od radova doprinosi razumijevanju prostitucije ne samo kao društvenog problema već i kao odraza društvenog položaja, te na taj način produbljuje empatiju prema ženama koje su se našle u tom položaju, ističući potrebu za razumijevanjem i podrškom, umjesto osude, u okvirima društvenog preispitivanja ove jako složene teme, koja je još uvijek vrlo aktuelna.

Peto poglavlje u Zborniku pod naslovom *Rad i socijalna pitanja* sastoji se od tri rada. Rad Ane Lovreković “‘Zato zbijmo svoje redove da uzmognemo što snažnije povesti borbu za politička i ekonomska prava žene u društvu!’ – Sindikalke u redovima Omladinske sekcije Ženskog pokreta u Zagrebu”

bavi se ulogom sindikalki u djelovanju zagrebačke Omladinske sekcije Ženskog pokreta u Zagrebu u periodu od 1934. do 1937. godine, kojeg je obilježio val štrajkova u tvornicama gdje je prevladavala ženska radna snaga. Jednom ekonomskom temom bavi se Emilija Cvetković u radu “‘Za jednak rad – jednaka nagrada’: Analiza ekonomskih tema u časopisu *Ženski pokret*”. Naime, autorica je analizirala sadržaje tekstova iz časopisa kroz koje se opisuje proces ženske profesionalne emancipacije u međuratnom periodu Jugoslavije. Autorica Teodora Todorić Miličević u radu “O samohranim majkama i vanbračnoj deci u časopisu *Ženski pokret* (1920–1938)” bavi se slučajem Ružice Stojanović, koja je trudna izvršila samoubojstvo, jer nije željela biti samohrana majka. U petom je poglavlju, dakle, predstavljena važnost ženskog profesionalnog osnaživanja i borbe za ravnopravnost u radnom okruženju, kao i tragične sudbine žena suočenih s raznoraznim društvenim pritiscima.

Šesto poglavlje pod nazivom *Žene Jugoslavije u Ženskom pokretu/Ženskom pokretu i oko njega* ujedno je i najobimnije poglavlje u ovom Zborniku i sastoji se od šest radova. Prvi u nizu je rad Dajane Milovanov pod nazivom “Smrt Ružice Stojanović – od privatne do javne sfere”, u kojem autorica analizira diskurs izvještavanja o samoubojstvu Ružice Stojanović, kao i njen dnevnik. Maša Miloradović u radu “Dr. Maša Živanović (1890–1960) – lekarka i saradnica časopisa *Ženski pokret*” predstavlja biografiju sarajevske dječje doktorice Maše Živanović, a ujedno i članice jugoslaven-skog Ženskog pokreta. Biografija se sastoji od dokumenata i malobrojnih rukopisa koje su sačuvali njeni nasljednici. Naredna dva rada bave se likom i djelom Ksenije Atanasijević. Rad Katarine Lončarević pod nazivom “Časopis *Ženski pokret* i Ksenija Atanasijević” polazi od konstatacije da je Ksenija Atanasijević bila model i uzor koji je *Ženski pokret* nudio drugim ženama, te se zbog njezinih stavova analiziraju neki od ključnih tekstova koji pokazuju kakva je bila urednička politika časopisa tog doba. Drugi je rad Đurđice Šijaković Maidanik “Žena u pokretu: članak Ksenije Atanasijević o Euripidovim junakinjama”, u kojem autorica analizira stavove Ksenije Atanasijević u članku “Žene u Euripidovim tragedijama”, te nastoji

pokazati koliko je čitanje književnosti utjecalo na razvoj njene filozofske misli i njenog viđenja feminizma. Rad Ivane Dežović posvećen je muslimankama. Naime, u radu “Sestre muslimanke u *Ženskom pokretu*” autorica analizom tekstova objavljenih u *Ženskom pokretu* o muslimanskoj ženi u Kraljevini Jugoslaviji i o dostignućima žena u Turskoj nastoji osvjetliti stavove feminističke javnosti o “muslimanskom ženskom pitanju” i istaknuti akcije poduzete za unapređenje njihovog položaja. O značaju bibliotekarki pisala je Gordana Stokić Simončić u radu “Bibliotekarke – članice udruženja univerzitetski obrazovanih žena (1927–1941)”. Naime, autorica u ovom radu teži iz kuta bibliotekarki promatrati doprinosa obrazovanih žena na polju srpske kulture, a uz to međuratni period označava kao prijelomni za profesionalizaciju ženske djelatnosti. U cjelini, ovim poglavljem ostvaren je dubok uvid u različite aspekte života i rada žena u Jugoslaviji, ističući pri tome važnost njihovog doprinosa feminističkom pokretu. Raznolikost tema, od samoubojstva Ružice Stojanović do biografija istaknutih žena poput Maše Živanović i Ksenije Atanasijević, pokazuje kompleksnost ženskog iskustva u borbi za ravnopravnost. Od posebnog su značaja radovi koji osvjetljavaju položaj muslimanki i bibliotekarki, naglašavajući na taj način činjenicu da je feminizam u Jugoslaviji obuhvaćao različite kulturne i profesionalne zajednice.

Dok je šesto poglavlje bilo posvećeno ženama Jugoslavije u *Ženskom pokretu*, sedmo poglavlje bavi se ženama Europe u dotičnom časopisu. Poglavlje *Žene Evrope u Ženskom pokretu/Ženskom pokretu* sastoji se od tri rada. Prvi od njih bavi se njemačkim feministkinjama među pripadnicama Ženskog pokreta, a djelo je Svetlane Stefanović. Autorica u radu “Differenzfeminismus: O recepciji ideja njemačkih feministkinja među pripadnicama Ženskog pokreta” ističe značaj Getrude Bäumer i Helene Lange, te analizira njihov utjecaj na jugoslavenske feministkinje. Autorica Bojana Maksimović u radu “Recepcija ideja švedske feministkinje Elen Kej u časopisu *Ženski pokret* (1920–1938)” nastoji osvjetliti recepciju ključnih ideja švedske feministkinje u Jugoslaviji, koja je prisutna kao autorica mnogih tekstova još u prvim godinama izlaženja časopisa. Posljednji rad u ovom

poglavlju “Recepcija ideja Aleksandre Kolontaj u časopisu *Ženski pokret* (1920–1938)” djelo je Minje Bujaković, koja je nastojala analizom nekoliko reprezentativnih članaka ukazati na relevantnost i utjecaj ideja Aleksandre Kolontaj na feminističku misao u Kraljevini Jugoslaviji. Prvi dio rada posvećen je odnosu ranije spominjane Alojzije Štebi i Aleksandre Kolontaj, dok se drugi dio rada fokusira na jedan od oblika recepcije ideje “nove žene” u jugoslavenskoj javnosti. Ovim poglavljem dat je značajan doprinos razumijevanju transnacionalnih feminističkih tokova kroz analizu recepcije ideja europskih feministkinja u Jugoslaviji. Dakle, ovim poglavljem potvrđuje se važnost intelektualne razmjene između europskih feminističkih krugova, što je obogatilo lokalni diskurs o pravima žena.

Osmo poglavlje *Ženski pokret i književno polje: historijski i suvremeni aspekt* sastoji se od četiri rada. U radu “Studije književnosti i *Ženski pokret* (1920–1938)” autorica Ana Kolarić postavlja pitanje o tome zašto bi bilo poželjno analizirati *Ženski pokret*, ili neki drugi njemu sličan časopis, u učionici. U tom kontekstu ona nastoji propitati vezu između konceptualizacije “nove žene” i stavova u polju seksualne etike. Od teze da je *Ženski pokret* mjesto rađanja jugoslavenske feminističke književne kritike polazi u svom radu “Feministička književna kritika u *Ženskom pokretu*” autorica Jelena Milinković. U prvom dijelu rada ona daje opći pregled kritičkih tekstova u časopisu, a u središnjem dijelu rada bavi se analizom dvaju romana: *Preteča* Ljubice Velimirović Popadić (1929) i *Deca* Drage S. Janković i njihovih kritika. Rad Jelene Lalatović “Između ‘proleterskog’ i ‘građanskog’ feminizma: oblici moderne ženske subjektivnosti u časopisu *Ženski pokret* (1934–1938)” bavi se analizom suradnje marksistički i prokomunistički orijentiranih studentica, inače, članica Omladinske sekcije *Ženskog pokreta* s jedne strane i feministkinja okupljenih oko časopisa *Ženski pokret* s druge strane. Posljednji u nizu u ovom poglavlju rad je Tijane Matijević pod nazivom “Časopis *Ženski pokret* u debati o (post) jugoslovenskoj književnosti”. Autorica kroz rad više puta napominje kako časopis *Ženski pokret* zaslužuje mjesto u (post)jugoslavenskoj književnosti, prije svega zahvaljujući feminističkim principima, ali i teorijskim konceptima koji su artikulirani na

stranicama *Ženskog pokreta*. Ovim poglavljem istraženo je kompleksno prožimanje između književnosti, feminističkih principa i društveno-političkog konteksta, čime se otvaraju novi horizonti za razumijevanje književnosti kroz prizmu ženskih prava i rodne ravnopravnosti. Posebno je značajno što autori prepoznaju *Ženski pokret* ne samo kao prostor književne kritike već i kao platformu za artikulaciju modernih feminističkih ideja, što ga čini relevantnim i u suvremenim književnim diskursima.

Posljednje, odnosno deveto poglavlje Zbornika – *Počeci feminističke periodike u drugim kulturama* – sastoji se od tri rada. Prvi u nizu je rad Dubravke Brunčić pod nazivom “U funkciji (na)roda: koncepti ženskog identiteta u časopisu *Hrvatica* Marije Jurić Zagorke”. Naime, autorica nastoji analizirati znakovite modele ženskih identiteta koji su reprezentirani u spomenutoj publikaciji, te zaključuje da se *Hrvatica* može čitati kao medij koji je sudjelovao u kreiranju institucionaliziranih, odnosno dominantnih diskursa kulture. Autorica Zorica Mladenović u radu “Feministička politika časopisa *Neue Bahnen*” nastoji prezentirati prvi njemački feministički časopis *Neue Bahnen* (*Novi putevi*), koji je izlazio u periodu od 1866. do 1920. godine. “*Femeia* – prvi ženski časopis u Rumuniji ili režimski instrument u stvaranju nove socijalne psihologije?” djelo je autorice Zorane Đukić, koja je nastojala na primjeru *Femeia*, ženskog rumunjskog časopisa s najdužom tradicijom, utvrditi negativne aspekte, odnosno principe po kojima ženska periodika može biti iskorištena u političke svrhe, a sam časopis veže se uz vrijeme komunističke diktature Nikolaja Čaušeskua. Radovi u ovom poglavlju istražuju kako su časopisi poput *Hrvaticе*, *Neue Bahnen* i *Femeia* služili kao platforme za oblikovanje ženskih identiteta, ali i kako su korišteni kao instrumenti političke manipulacije. Ovi radovi ukazuju na dvosmislenu ulogu feminističke periodike, koja je s jedne strane osnaživala žene, a s druge strane bila podložna utjecajima političkih režima.

U cjelini gledano, ovaj Zbornik radova dokaz je koliko je časopis *Ženski pokret* (1920.–1938.) kao prvi feministički časopis na prostoru Kraljevine Jugoslavije značajan povijesni izvor kada su u pitanju teme vezane uz ženska prava i sam feministički pokret, primarno na prostoru Jugoslavije, ali

i šire, diljem Europe. Naime, sam Zbornik svjedok je da se iza tematike vezane uz feminizam i povijest žena krije niz političkih, društvenih i ekonomskih pitanja, ali i pitanja svakodnevice, koja su, kao i pitanja položaja i prava žena, dugo vremena bila zanemarivana kod istraživača/istraživačica povijesti. *Ženski pokret* nije bio običan časopis, on je bio glas mnogih žena koje su težile promjenama u društvu u kojem su živjele. Također, ovaj časopis omogućavao je ženama da se informiraju, educiraju i aktivno sudjeluju u borbi za ravnopravnost. Iz radova prezentiranih u Zborniku vidljivo je koliko je uredništvo časopisa *Ženski pokret*, zajedno s brojnim suradnicima, analiziralo i promišljalo o temama kao što su pravo glasa za žene, ravnopravnost u obrazovanju i na radnom mjestu, zdravstvena zaštita, te o mnogim drugim temama koje su bile od vitalnog značaja za unapređenje položaja žena u društvu. Trideset i tri rada bazirana na sveobuhvatnoj analizi tekstova u *Ženskom pokretu*, koji kroz raznovrsne tematske koncepcije obrađuju različite aspekte društvene stvarnosti predstavljene u časopisu, zasigurno predstavljaju kamen temeljac za buduća sveobuhvatnija istraživanja, kako ženskih časopisa s prostora bivše Jugoslavije tako i širokog spektra tema koje feminizam i povijest žena uključuju. Budući istraživači imaju priliku da, koristeći ovaj Zbornik kao polazišnu točku, dublje istraže i dokumentiraju bogatu i raznoliku povijest ženskog društva i pokreta kako bi se osigurala vidljivost žena u povijesnom znanju i priznanje njihovog raznovrsnog društvenog doprinosa u širem povijesnom kontekstu.

Vedrana Šimić